

Ξεπερνώντας τους αρχικούς δισταγμούς μου θα παρουσιάσω μια πρόταση διδακτικής προσέγγισης στο αριστουργηματικό διήγημα του Αλ. Παπαδιαμάντη «*Όνειρο στο κύμα*», που διδάσκεται και εξετάζεται στο μάθημα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας της Θεωρητικής κατεύθυνσης της Γ' Λυκείου. Εξηγούμαι: ως εκπαιδευτικός που διδάσκω το μάθημα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας στην Γ' Λυκείου αρκετά χρόνια, διατηρώ επιφυλάξεις ως προς την πρόταση και υιοθέτηση έτοιμων διδακτικών προσεγγίσεων στα διδασκόμενα κείμενα, γνωρίζοντας ότι, παρά τη σχετική σταθερότητα των διδακτικών στόχων – τους οποίους κατ' αρχάς οφείλει να σαφηνίσει και να θέσει ως πλοηγό της διδασκαλίας του ο διδάσκων – πολλοί άλλοι παράγοντες και συντελεστές της εκπαιδευτικής διαδικασίας είναι ασταθείς και μεταβαλλόμενοι. Ως εκ τούτου, όπως γνωρίζουμε όλοι μας, η ευελιξία και η φαντασία στην προσέγγιση - κυρίως ενός λογοτεχνικού κειμένου - και στην οργάνωση και διαχείριση της διδασκαλίας ανάλογα με τις ανάγκες της τάξης είναι απαραίτητη για τη διάσωση της ουσίας. Ασφαλώς, η απαρίθμηση των δυσκολιών που αντιμετωπίζει στην πράξη ο εκπαιδευτικός δεν είναι ο στόχος της σύντομης εισήγησής μου. Περιορίζομαι να αναφέρω την επιπλέον δυσκολία που προσθέτει η αντιμετώπιση των λογοτεχνικών κειμένων που εξετάζονται στο μάθημα της κατεύθυνσης στη Γ' Λυκείου ως εξεταστέας ύλης στις κρίσιμες πανελλαδικές εξετάσεις, αντιμετώπιση που κινδυνεύει να αποστραγγίσει κάθε διάθεση γνήσιας και γόνιμης επαφής με αυτά τα κείμενα τόσο του μαθητή όσο, συχνά, και του διδάσκοντος.

Εστιάζω στο θέμα μου:

Η προσέγγιση και εξέταση του παπαδιαμαντικού κειμένου στην τάξη, λόγω της έκτασης και της ερμηνευτικής του πολυπλοκότητας και των δυσχερειών που αντιμετωπίζει ο μαθητής, αλλά και των αντίρροπων περιορισμών που επιβάλλονται από το ωρολόγιο πρόγραμμα, δεν μπορεί να είναι μικρότερη αλλά ούτε και μεγαλύτερη των 6-7 διδακτικών ωρών.

Η διδασκαλία θα μπορούσε να οργανωθεί ως εξής:

1^η διδακτική ώρα: Σύντομη κατατοπιστική εισαγωγή στον Παπαδιαμάντη και τη διηγηματογραφία του: ένταξη στο περιβάλλον της ηθογραφίας - προφανώς και ευτυχώς (;) γνωστό στο μαθητή ήδη από την εξέταση του διηγήματος του Βιζυηνού, αλλά και άλλων παπαδιαμαντικών κειμένων σε παλαιότερες τάξεις - τονισμός των πολλών ιδιαιτεροτήτων της πεζογραφίας του Παπαδιαμάντη, επισήμανση του ψυχογραφικού στοιχείου, της θρησκευτικής αφετηρίας του συγγραφέα, της γλωσσικής του ιδιοτυπίας και της αγάπης του στην περιγραφή, της αξιοποίησης των

σκιαθίτικων εμπειριών, που νοσταλγικά ζωντανεύουν στη μνήμη του, αναφορά στο αυτοβιογραφικό στοιχείο και στα αποκαλούμενα ένοχα-ερωτικά διηγήματά του, στα οποία περιλαμβάνεται και το εξεταζόμενο. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η επίμονη στα έργα του (και ιδιαίτερα στο «*Όνειρο στο κύμα*») παρουσία ενός «ανέπαφου» κόσμου, γεμάτου απλότητα και πίστη, όπου η αφέλεια ή η απλοϊκή ζωή κατέχουν ιδιαίζουσα θέση. Η προβολή αυτού του κόσμου συνδέεται με την πολεμική του κατά του αστικού χώρου και των αστικών αξιών, που προβάλλουν απειλητικά οι καινούργιοι δυτικοί πειρασμοί. Διδακτικά αξιοποιήσιμες θεωρώ τις παρατηρήσεις του Ν. Φωκά στο άρθρο του «*Γιγάντωμα και αυτονόμηση της περιγραφής στην παπαδιαμαντική πεζογραφία*» (*Παπαδιαμαντικά Τετράδια*, Άνοιξη 1995). Ο διδάσκων μπορεί να αξιοποιήσει επίσης στοιχεία που παρέχει το σχολικό εγχειρίδιο στο εισαγωγικό σημείωμα, ερμηνεύοντας παράλληλα και επεξηγώντας σημεία του που θα μπορούσαν να δυσκολέψουν και να προβληματίσουν το μαθητή στην κατ' ιδίαν ανάγνωσή του στο σπίτι. Ενδιαφέρουσες επίσης οι σχετικές με τη γλώσσα και το ύφος του Παπαδιαμάντη επισημάνσεις του Τ. Άγρα στη σελ. 344 του σχολ. βιβλίου. Επισημαίνεται ότι στη γλώσσα του ο Παπαδιαμάντης δεν έκανε το αποφασιστικό βήμα από την καθαρεύουσα προς τη δημοτική, όπως πολλοί άλλοι της γενιάς του. Η καθαρεύουσά του όμως είναι εντελώς προσωπική και ιδιότυπη, ακόμη και ανόμοια. Στη γλώσσα του - κατά τον Λ. Πολίτη - υπάρχουν τρεις αναβαθμοί: στους διαλόγους του χρησιμοποιεί, σχεδόν φωτογραφικά αποτυπωμένη, την ομιλούμενη λαϊκή γλώσσα, πολλές φορές και με τους σκιαθίτικους ιδιωματισμούς. Στην αφήγηση χρησιμοποιείται μια άλλη γλώσσα, με βάση την καθαρεύουσα, αλλά με πρόσμειξη πολλών στοιχείων της δημοτικής - και αυτό αποτελεί ίσως το πιο προσωπικό του ύφος. Τέλος μια προσεγμένη και αυστηρή καθαρεύουσα, παραδομένη από την παλαιότερη γενιά της πεζογραφίας μας, που ο Παπαδιαμάντης την επιφυλάσσει στις περιγραφές καθώς και στις λυρικές του παρεκβάσεις. Τα παραπάνω θα καλέσει ο διδάσκων τους μαθητές να τα επισημάνουν κατά την ανάγνωση του κειμένου.

Χρήσιμη θα ήταν, πιστεύω, και η ανάγνωση από τον διδάσκοντα ενός σύντομου ελκυστικού αποσπάσματος από κείμενο νεοελληνιστή σχετικό με τον Παπαδιαμάντη και το έργο του, που θα μπορούσε να κεντρίσει το ενδιαφέρον του και να κινητοποιήσει τη σκέψη του. Διαβάζω την ίσως τολμηρή προσέγγιση του Κωστή Παπαγιώργη, που δεν έχει σαφώς σχέση με το εξεταζόμενο κείμενο και εντάσσεται στη σχετική με τον Παπαδιαμάντη καλλιεργούμενη «μυθολογία»: «*Εξωθημένος σε μια πενιχρή περιθωριακή ζωή, σε λαϊκούς χώρους με συντροφιά κάποια νανάγια της ζωής, ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης θα δεχθεί ως φυσικό συγγενή του το κρασί. Μέχρι τέλους θα του μείνει πιστός. Το κρασί του χάριζε μια εσωτερική γαλήνη, το σπίθισμα της πνευματικής μεταρσίωσης,*

που τόσο το είχε ανάγκη. Το άλλο πάθος του ήταν το κάπνισμα. Τα "ψιλά Αγρινίου, του Βάρκα...." τα αγόραζε χύμα, με την οκά, και το τραπέζι του στην εφημερίδα ήταν κατάστικτο από καψίματα. Πότης, καπνιστής, άνθρωπος που ήξερε το καλό φαγητό, επειδή είχε σπουδάσει την πείνα, ο νέος συγγραφέας θα αφήσει στην ιστορία των γραμμάτων αυτή τη φιγούρα του άπλυτου, του κακοντυμένου, του λιγομίλητου επαρχιώτη, που θα κέρδιζε πολλά σαν συγγραφέας, επειδή είχε χάσει σαν άνθρωπος».

- και τη σαφέστατα σχετικότερη με το εξεταζόμενο κείμενο αναφορά του Γ. Τσαρούχη: «Ανήκει κι αυτός, μαζί με μια πλειάδα Ελλήνων, στην ομάδα των διαμαρτυρομένων Ελλήνων. Σ' αυτούς που διαμαρτύρονται μπροστά σ' έναν εξευρωπαϊσμό άνευ όρων. Δεν είναι οι πιο κουτοί, δεν είναι οι πιο ήσυχoi, δεν είναι οι πιο λιμνάζοντες. Αντιθέτως, είναι οι πιο φίνοι, οι πιο ταραγμένοι. Ο Παπαδιαμάντης, κάτω από το ήσυχο πνεύμα του, κάτω από τη γαλήνη τη στηριγμένη στη χριστιανική, ορθόδοξη πίστη, είναι πολύ πιο τραγικός, είναι πολύ πιο Ευρωπαίος στις ανησυχίες από πολλούς ευρωπαϊζόντες, οι οποίοι σήμερα δε θα έκαναν ούτε για επαρχιακά φύλλα με τις επαναστατικές τους ιδέες και με τις πρωτοτυπίες τους».

Η διδακτική ώρα ολοκληρώνεται με παρεμβάσεις – ερωτήσεις των μαθητών, των οποίων το ενδιαφέρον θα πρέπει να είναι πλέον αρκετά ζωνρό, με την παρότρυνση-ανάθεση του διδάσκοντα προς τους μαθητές να αναγνώσουν στο σπίτι το κείμενο (οπωσδήποτε δύο φορές) και την ανάθεση σχετικών προκαταρκτικών εργασιών: π.χ. χωρισμός θεματικών ενοτήτων και τιτλοφόρησή τους. Χρήσιμη, νομίζω, θα ήταν και η εκπόνηση περίληψης ορισμένης έκτασης, στην οποία ο μαθητής θα παρακολουθήσει την ιστορία που αφηγείται το κείμενο και, κυρίως, την πλοκή και τη δομή του. Στο τέλος της διδακτικής ώρας ο διδάσκων προιδεάζει τους μαθητές για πολλές αναγνώσεις που επιδέχεται το κείμενο που θα διαβάσει ο μαθητής με την αξιοποίηση των ερμηνευτικών επισημάνσεων του Δημ. Τζιόβα (σχολ. βιβλίο, σελ. 346).

2^η διδακτική ώρα: Εξέταση-έλεγχος εργασιών και στη συνέχεια αναφορά και εξέταση της 1^{ης} και 2^{ης} ενότητας: «Ήμην πτωχόν βοσκόπουλον εις τα όρη ... εις το γραφείον του προΐσταμένου μου» & «Η τελευταία χρονιά που ήμην ακόμη φυσικός άνθρωπος ... σχεδόν εβρέχετο από το κύμα». Επισημαίνονται οι υπάρχουσες ενδείξεις τόπου και χρόνου, η πρωτοπρόσωπη αφήγηση, ο χρόνος των ρημάτων. Εξετάζονται τα πρώτα στοιχεία αφηγηματικής τεχνικής: ομοδιηγητικός – αυτοδιηγητικός αφηγητής – αφήγηση ως εξομολόγηση – εσωτερική οπτική γωνία – αναδρομική αφήγηση. Θα ήταν χρήσιμο για τον μαθητή να αντιληφθεί ήδη από την πρώτη παράγραφο του κειμένου ότι η συνειδητοποίηση της ευτυχίας γίνεται χρόνια μετά, από τον ώριμο αφηγητή, όταν πλέον έχει απολεσθεί οριστικά. Έτσι, θα ήταν ευκολότερο να αντιληφθεί, κυρίως στη συνέχεια, ότι το Εγώ αυτής της αφήγησης έχει διπλή υπόσταση: είναι

το Εγώ μέσα στην ιστορία και το Εγώ της αφήγησης, που αντιπροσωπεύουν αντίστοιχα τον εαυτό που βιώνει (το «πρωχόν βοσκόπουλον εις τα όρη») και τον εαυτό που αφηγείται («τον ώριμο αλλά δυστυχή από τον εγκλεισμό του στον αστικό δικηγόρο της Αθήνας»). Ο μαθητής μπορεί να προσέξει ότι ο ήρωας ως ώριμος αφηγητής έχει το αίσθημα του ανικανοποίητου και αντιπαθεί τον εργοδότη του («Μεγάλην προκοπήν, εννοείται, δεν έκαμα ... θέσιν οιονεί αυλικού»). Επισημαίνεται ότι ο μετασχηματισμός του «βοσκού εις τα όρη» σε δικηγόρο με «δίπλωμα προλύτου» αντιστοιχεί με το πέρασμά του από το βουνό στην Αθήνα, από την ανέμελη εφηβεία στη συχνά επώδυνη ωριμότητα και από την παραδεισιακή ελευθερία στην όλο μέριμνες δουλειά/ δουλεία αυτού του κόσμου – με έμφαση στο κοινωνικό στοιχείο. Επισήμανση της πρόδρομης αφήγησης που ξεκινά από τη δεύτερη παράγραφο και ολοκληρώνεται στο τέλος της πρώτης θεματικής ενότητας, η οποία μας παρέχει το πέρασμα του πρωταγωνιστή-αφηγητή από τη μια κατάσταση στην άλλη με τη βοήθεια της εγκιβωτισμένης αφήγησης που μας μεταφέρει - σε μεταδιηγητικό επίπεδο - την ιστορία του πατρός-Σισώη, μια κυκλική ιστορία, μια πορεία από τη σωτηρία στην απώλεια και πάλι στη σωτηρία. Ο μαθητής καλείται να βρει θεματικές ομοιότητες μεταξύ της ιστορίας του Σισώη, που παρεμβάλλεται, και της κυρίως αφήγησης. Αναφορά στο θρησκευτικό βίωμα του Παπαδιαμάντη. Στην αρχή της δεύτερης ενότητας προσέχουμε την παρουσίαση του φυσικού τοπίου: Η φύση δεν είναι ούτε άγρια ούτε καλλιεργημένη· φέρει τα ίδια στοιχεία ενός εξευγενισμένου πρωτογονισμού όπως και οι ήρωες. Επίσης, παράλληλα με κείνους, ακινητοποιείται κι αυτή σε μια χρονική στιγμή αιθρίας (θέρος), εποχή βιολογικής έντασης και ψυχικής εξωστρέφειας. Η φύση, λοιπόν, λειτουργεί ως το κατάλληλο περιβάλλον για να αναπτυχθούν ανόθευτα οι ερωτικές διαθέσεις. Η δεύτερη ενότητα δίνει την ευκαιρία στον διδάσκοντα να αναφερθεί στην ηθογραφία και να αναζητήσει μαζί με τους μαθητές τα αρκαδικά στοιχεία που υπάρχουν στο κείμενο και τις πρώτες αναλογίες με το βουκολικό είδος: το αμέριμνο βοσκόπουλο που βιώνει μια ανεπανάληπτη σχέση με τη φύση, πράγμα που γίνεται αφηγηματικά αντιληπτό μέσω της παρομοίωσης («εφαινόμην κ' εγώ ως να είχα μεγάλην συγγένειαν με τους δύο τούτους ανέμους», «... όπως οι θάμνοι κ' αι αγριελαίαι») και της κτητικής αντωνυμίας («ιδικά μου»), η οποία επιτείνει την ενότητα και τη συνάφεια του αφηγητή με τον κόσμο μέσω του συναισθήματος. Άλλωστε, ολόκληρο το ποιμενικό είδος προβάλλει το αίτημα της επιστροφής σε μια πρωτογενή μορφή ύπαρξης, χωρίς τους περιορισμούς που επιβάλλει η συμμετοχή στην κοινωνική οργάνωση. Η παιδεία, λοιπόν, αμφισβητείται, τα «γράμματα» δεν θεωρούνται ικανά να εξασφαλίσουν όχι μόνο την πνευματική, αλλά ούτε καν την υλική ικανοποίηση. Αντίθετα, η φύση εξιδανικεύεται, γίνεται ο ιδανικός χώρος της ψυχικής ελευθερίας, η πηγή

της ζωής και της αγνότητας. Στην πραγματικότητα, πρόκειται για τη νοσταλγία του χαμένου παράδεισου της αγνότητας και της αθωότητας, ενός χαμένου αυθορμητισμού των αισθημάτων και των σκέψεων. Ο Παπαδιαμάντης, λοιπόν, αντλεί την έμπνευσή του από μια μακραίωνη φιλοσοφική παράδοση (από τον Ησίοδο και τον Οβίδιο έως τον Montaigne και τον J.J.Rousseau) γύρω από τον αρχετυπικό μύθο της επιστροφής στη χαμένη αθωότητα. Επισημαίνεται η κατάσταση της προπρωτικής – χωρίς όρια ελευθερίας, που έρχεται σε σύγκρουση με το νόμο και την ιδιοκτησία. Η απουσία κάθε βιοτικής μέριμνας από το νεαρό ήρωα, ο οποίος ζει ανέμελος με το κοπάδι του, δεν αγωνιά ιδιαίτερα για την επιβίωσή του και κοπιάζει τόσο, όσο για να έχει τον απαραίτητο χρόνο να γευτεί τις βασικές χαρές της ζωής, απαλλαγή η οποία αποτελεί την απαραίτητη σύμβαση για να καλλιεργηθούν τα ερωτικά αισθήματα. Το οχυρό κτήμα-καταφύγιο του κυρ-Μόσχου και η λανθάνουσα αντίθεση ανάμεσα στο νεαρό, ελεύθερο, απλοϊκό και αυτάρκη βοσκό και στον ιδιότροπο κυρ-Μόσχο, που ζει σε περικλειστο ιδιωτικό παράδεισο, μεταφέροντας στο ύπαιθρο το νόμο και τις συνήθειες της πόλης. Ο μαθητής θα μπορούσε στη συνέχεια να αναζητήσει τα τυπικά δείγματα της παραμυθικής παράδοσης γύρω από την πριγκηποπούλα ή τη χαϊδεμένη μοναχοκόρη, που ανιχνεύονται στο κείμενο: ο στοργικός και αφοσιωμένος πατέρας που φροντίζει να αναθρέψει την κόρη μέσα σε μια άνετη ατμόσφαιρα, απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξη μιας λεπτής και εύθραυστης γυναικείας ομορφιάς, το περικλειστο περιβόλι – μια μικρή Εδέμ – μακριά από τον πολύβουο κόσμο, όπου σε διαρκή αιθρία καλλιεργούνται τα πιο λεπτά και ευγενή αισθήματα. Στο μαθητή δίνεται, επίσης, η ευκαιρία να απολαύσει τις αφηγηματικές αρετές του Παπαδιαμάντη, πολλές από τις οποίες προσέγγισε την προηγούμενη ώρα πιο θεωρητικά: την περιγραφική δεινότητα, το ιδιότυπο και γοητευτικό ύφος, την υπαινικτικότητα και το humor. Ανάθεση σχετικών εργασιών, στις οποίες ο μαθητής καλείται να διερευνήσει το κείμενο και να επισημάνει καταγράψει σχετικά χωρία.

3^η διδακτική ώρα: Εξέταση της 3^{ης}, 4^{ης} και 5^{ης} ενότητας («Ο κύρ Μόσχος είχε ως συντροφιάν... Μίαν ημέραν δεν ηξεύρω πώς... Μίαν εσπέραν, καθώς είχα κατεβάσει τα γίδια μου... η Μοσχούλα είχε πέσει αρτίως εις το κύμα γυμνή, κ' ελούετο»). Αναφορά στην πρώτη παρουσίαση της Μοσχούλας από τον ήρωα-αφηγητή ως «πτηνόν του αιγιαλού» και «νύμφης του Άσματος», στην περιγραφή της ομορφιάς της και τα στοιχεία της, και στην ομωνυμία κόρης-κατσίκας και την πολυσημία και το συμβολισμό της. Χρήσιμη η ψυχολογική παρατήρηση ότι μεταξύ κόρης και αγαπημένης κατσίκας αναπτύσσονται, ανεπίγνωστα βέβαια, στη συνείδηση του βοσκού σχέσεις υποκατάστασης, οι οποίες μελλοντικά θα οδηγήσουν σε επώδυνη επιλογή και αναγκαιότητα

αντικατάστασης. Ο μαθητής καλείται να επισημάνει στην 4^η ενότητα τις υπάρχουσες αφηγήσεις που προετοιμάζουν το κεντρικό επεισόδιο («μιαν ημέραν..., μιαν άλλην ημέραν...»), μεταφέροντας τις «πρώτες επαφές» του ήρωα με την κοπέλα και τις πρώτες ενδείξεις της έλξης, του έρωτα του ήρωα στο πρόσωπό της. Στην 5^η ενότητα ο μαθητής θα εντοπίσει μέσα από την παπαδιαμαντική περιγραφή το σκηνικό χώρο, μέσα στον οποίο θα εκτυλιχθεί το κεντρικό επεισόδιο, και θα θαυμάσει τις αρετές και τη λειτουργικότητά της, θα επισημάνει ότι αποτελεί στοιχείο επιβράδυνσης, που αναστέλλει τη δράση και θα εντοπίσει την επιτάχυνσή της στο τέλος της ενότητας, όταν τα πρόσωπα του δράματος (νεαρός ποιμένας – κόρη – κατσίκα) έχουν λάβει τις θέσεις τους. Μπορεί επίσης να προσέξει πόσο στις παπαδιαμαντικές περιγραφές καλλιεργείται η γλώσσα (ίσως και με την προσφορά κάποιου «παράλληλου») και πώς λειτουργεί η παρομοίωση. Ολοκληρώνοντας τη διδακτική ώρα ο διδάσκων αναθέτει εργασίες σχετικές με την ενότητα. Στοιχεία που έχουν επισημανθεί σε προηγούμενες ενότητες (αρκαδικές παραστάσεις, συμβολισμοί, ψυχοσύνθεση του ήρωα...) θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν σχετικά.

4^η διδακτική ώρα: Εξετάζεται οι ενότητες 6 και 7 («Την ανεγνώρισα πάραυτα... Δεν ηξεύρω αν η κόρη... ... ήμην ο άνθρωπος, όστις κατώρθωσε να συλλάβη με τας χείρας του προς στιγμήν εν όνειρον, το ίδιον όνειρόν του»), που αποτελούν τον πυρήνα του κεντρικού επεισοδίου. Πολλά τα στοιχεία που μπορούν να αξιοποιηθούν είτε κατά τη διδακτική ώρα είτε για έρευνα και «κατ' οίκον» εργασία. Ο μαθητής θα κληθεί να επισημάνει τα χωρία στα οποία παρουσιάζονται οι αντιφάσεις και οι διλημματικές καταστάσεις που αντιμετωπίζει ο ήρωας, οι οποίες συναρτώνται με τις θρησκευτικές του αρχές («Κ' ενθυμήθην τότε τον Σισώην ... τον γυναικείον πειρασμόν», «Έντοσούτω όσον αθώς ... δεν μου έλειπε», «Είχα μείνει χάσκων ... παιδικοί ανόητοι λογισμοί» και το κεντρικό δίλημμα: «Και εσκεπτόμην λίαν τεταραγμένος ... και το τρέξιμόν μου εις βοήθειαν»). Οι μαθητές θα προσεγγίσουν εδώ το αυτοβιογραφικό-βιοματικό στοιχείο, καθώς οι ιδέες του αφηγητή ανταποκρίνονται σε θεμελιώδεις απόψεις του συγγραφέα. Επίσης, θα αναφανεί ο ψυχογραφικός χαρακτήρας του διηγήματος, στοιχείο στο οποίο έχει ήδη γίνει αναφορά από το πρώτο μάθημα. Ο μαθητής κατανοεί τώρα ότι εκείνο που δίνει στο έργο ιδιαίτερη αξία είναι τα διλήμματα και οι αντιθέσεις που ταράζουν την ψυχή του αγνού καλογερόπαιδου, το οποίο ακροβατεί ανάμεσα στο φόβο και στη λαχτάρα, στην ντροπή και στον πόθο, στην αγνότητα και στην αμαρτία. Αποκαλυπτικά επίσης είναι στην 6^η ενότητα τα χωρία στα οποία ο αφηγητής εκθέτει τις αρχικές προθέσεις του εαυτού του ως ήρωα («Η πρώτη μου ιδέα ήτον να βήξω ... Πλην υπήρξα σκαιός ...», «Θα άφηνα την Μοσχούλαν μου ... θα εβάδιζα ... θα κατέβαινα ...»). Ο διδάσκων θα βρει την ευκαιρία να σημειώσει τη

λειτουργικότητά τους, παρατηρώντας ότι η σύγκρουση ανάμεσα στην πρόθεση και στην έκβαση υπογραμμίζει την τραγωδία και η παράθεση του μέλλοντα του παρελθόντος («θα άφηνα... θα εβιάδιζα... θα κατέβαινα...») συνιστά δραματική ειρωνεία. Ο μαθητής μπορεί επίσης να παρακολουθήσει τα αισθήματα και το θαυμασμό του ήρωα προς τη λουόμενη κόρη στη θαυμάσια παπαδιαμαντική αφήγηση («Ήτον απόλαυσις, όνειρον, θαύμα...»), στην οποία η όραση (βλ. τα ρήματα «έβλεπα – διέβλεπα – εμάντευα») γίνεται το κύριο μέσο διαφυγής για την ανεκπλήρωτη επιθυμία. Η επισήμανση-διαπίστωση ότι η περιγραφή του γυναικείου σώματος, που θεάται λαθραία, κλεφτά, ο ήρωάς μας, είναι γεμάτη εξιδανικευμένο έρωτα και θαυμασμό προς το Ωραίο χωρίς πονηρούς, άσεμνους, ανήθικους λογισμούς, ωραιότατα μπορεί να αξιοποιηθεί και να συνδεθεί με την αναφορά που υπάρχει στο τέλος της ενότητας, όταν ο ώριμος αφηγητής συγκρίνει την ανεπανάληπτη αυτή εμπειρία με τις εμπειρίες και τη γνώση που αποκτήθηκε στη συνέχεια («Και οπόσον διέφερε, από όλας τας ιδιοτελείς περιπτώξεις, από όλας τας λυκοφιλίας και τους κυνέρωτας του κόσμου...»). Σ' αυτό το σημείο ο μαθητής επισημαίνει την προοπτική του ώριμου αφηγητή που αξιολογεί και συγκρίνει. Ας μην απουσιάσουν οι αναφορές στην αφηγηματική δεινότητα (τον αφηγηματικό ρυθμό, τις υπάρχουσες επιβραδύνσεις στο όνομα της αιτιολόγησης κ.τ.ο.). Στο τέλος της διδακτικής ενότητας ο μαθητής μπορεί να οδηγηθεί σε ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις από διάφορες σκοπιές (άλλωστε, όπως γνωρίζει πλέον πολύ καλά, το κείμενο δεν είναι μονοσήμαντο) σχετικά με τη «λύση» του δράματος και να ψηλαφίσει κι αυτός - όπως αγγίζει ο ήρωας το σώμα της μισοπνιγμένης κόρης - «το όνειρο στο κύμα», να προβληματιστεί πάνω στο ποιητικό σχόλιο του Οδ. Ελύτη: «Η επί γης ευτυχία είναι μια στιγμούλα και η στιγμούλα αυτή ένα σκαλοπάτι για να περάσεις από το άλλο μέρος του θανάτου, να πατήσεις στα πέραν του κόσμου τούτου».

5^η διδακτική ώρα: Αναφορά στην τελευταία ενότητα, η οποία προσφέρεται για τελική αποτίμηση. Ο μαθητής θα διακρίνει σ' αυτήν πώς λύνεται οριστικά, τελεσίδικα, υπέρ της κοπέλας το δίλημμα του ήρωα, ο οποίος οδυνηρά συνειδητοποιεί και διδάσκεται ότι οι ηθικές επιλογές μεταξύ εξίσου αγαπημένων προσώπων ή πραγμάτων είναι τόσο περίπλοκες, ώστε κάθε επιλογή συχνά αναπότρεπτα θυσιάζει, εξαφανίζει κάτι, που δεν θα επιθυμούσαμε να χάσουμε. Ο μαθητής μπορεί πλέον να κατανοήσει πως το «Όνειρο στο κύμα» παρουσιάζει μια πολύπλοκη χρονική σύγκρουση, καθώς κινείται σε δυο χρόνους, ένα παρελθόν παραδεισιακής αγνότητας και αθωότητας και ένα παρόν πτώσεως και ψυχικού μαρασμού. Ο παρελθόν χρόνος είναι γενάτος δράση, οι αισθήσεις λειτουργούν αυθόρμητα και άμεσα, ανεμπόδιστες από τη σκέψη. Αντίθετα ο παρών (και ο μελλοντικός) χρόνος εμπεριέχουν την αυτοσυνειδησία, το στοχασμό και, κυρίως, το σκεπτικισμό· είναι οι

χρόνοι που μέσα τους εκδηλώνεται η αποτυχία και η ανασφάλεια της ύπαρξης. Η δράση και ο αισθησιασμός απουσιάζουν από τον ώριμο δικηγόρο της Αθήνας: υπάρχει μόνο μελαγχολία, πίκρα και έντονο αίσθημα αποτυχίας. Η χαμένη ισορροπία δεν μπορεί να ανακτηθεί πια, αφού αυτή συμπίπτει με τη χαμένη νεότητα. Ενδιαφέρον το αυτοσχόλιο του αφηγητή («Τάχα η μοναδική εκείνη περίστασις, η ονειρώδης εκείνη ανάμνησις της λουομένης κόρης, μ' έκαμε να μη γίνω κληρικός; Φευ! Ακριβώς η ανάμνησις εκείνη έπρεπε να με κάμη να γίνω κληρικός»), το οποίο σχολιάζεται μέσα από την προοπτική της ιστορίας του Σισώη, που εξετάσαμε στην πρώτη ενότητα. Επισημαίνονται οι στρυφνοί γλωσσικοί συνειρμοί της τελευταίας παραγράφου («σχοινίον – εσχοινιάσθη – το schoiníon της παραβολής – schoínisma κληρονομίας»), προϊόν της παιδείας που έχει λάβει ο ώριμος αφηγητής και ερμηνεύονται. Εξετάζεται συνολικά το σύμβολο του «σχοινίου», το θέμα του ανολοκλήρωτου έρωτα και της ανάμνησής του ως στοιχείο βίου και η απαξιωτική θέση του αφηγητή για τα γράμματα και τη μισθωτή εργασία. Ας μην περάσει απαρατήρητη η αναφώνηση στο τέλος του διηγήματος («Ω! ας ήμην ακόμη βοσκός εις τα όρη!...»), με την οποία το διήγημα αποστρογγυλώνεται, καθώς τελειώνει όπως άρχισε και, ασφαλώς, ο «συγγραφικός δόλος», η πλαστοπροσωπία («Διά την αντιγραφήν Α.Παπαδιαμάντης»), συνήθης τακτική του κυρ-Αλέξανδρου, που ενισχύει την εσωτερική σκοπιά του ήρωα-αφηγητή. Θα μπορούσαν να τεθούν στους μαθητές (ατομικά ή κατά ομάδες) συνολικές – συνθετικές εργασίες, με τις οποίες η τάξη θα έχει την ευκαιρία να προσεγγίσει και να διερευνήσει συνολικά βασικές πτυχές-πλευρές του έργου: το πρόσωπο του ώριμου αφηγητή και του νεαρού βοσκόπουλου, τη δυστυχία του ενός και την ευτυχία του άλλου, το ηθογραφικό και ψυχογραφικό στοιχείο, την ποιητική λειτουργία, τα δραματικά στοιχεία, τα στοιχεία της ελληνικής παράδοσης, το λυρισμό και το ονειρικό στοιχείο, τις κοινωνικές αναφορές, την πλοκή, τις γλωσσικές επιλογές του συγγραφέα κ.τ.ο. Οι μαθητές, με την τυχόν υπάρχουσα εμπειρία τους από άλλα παπαδιαμαντικά κείμενα («Φόνισσα», «Μοιρολόγι της φώκιας» ή άλλα), θα μπορούσαν να κάνουν παρατηρήσεις σχετικά με τους παπαδιαμαντικούς μύθους των υδάτων, της υγρής αβύσσου, και του θανάτου που ανταμώνονται και συναρτώνται με έναν υποδόρειο, αλλά συχνά εξαιρετικά βίαιο, ερωτισμό. Ερωτισμός ο οποίος, όπως παρατηρεί ο καθηγητής Γκι Σονιέ, καταλήγει σχεδόν πάντα στην άβυσσο των υδάτων, σε πνιγμούς και απορφαντισμούς, για να συντριβεί ανάμεσα στην προσωπική ανάγκη να εκδηλωθεί σε όλη την ανομία και την ακρότητά του, και στη λογοτεχνική ανάγκη που τον πιέζει να αποκρυβεί και να εκλογικευτεί.

6^η ώρα: Την επόμενη – 6^η – διδακτική ώρα, ο διδάσκων δίνει το λόγο στους μαθητές ώστε να παρουσιάσουν τις εργασίες τους. Ακολουθεί συζήτηση.

7^η ώρα: Επιλογή και παρουσίαση παράλληλων ή σχετικών κειμένων και εξέτασή τους στην τάξη. Ο διδάσκων μπορεί να επιλέξει και να παρουσιάσει άλλα παπαδιαμαντικά διηγήματα (προτείνω τον «Βαρδιάνος στα σπόρκα», τον «Καλόγερος» και την «Φαρμακολύτριά») και να αναζητήσει μαζί με τους μαθητές μεταξύ τους αναλογίες και συγγένειες (π.χ. ως προς την πολεμική κατά του αστικού κόσμου, τις ηθικές συγκρούσεις του ταπεινού ήρωα, το ερωτικό στοιχείο αντίστοιχα). Μεγάλο ενδιαφέρον – αλλά και δυσκολίες - θα είχε η παρουσίαση του σολωμικού Κρητικού και η αναζήτηση συγγένειας μεταξύ της φασματικής φεγγαροντυμένης και της ονειρικής παρουσίας της λουομένης κόρης και της επίδρασης της οπτασίας-παρουσίας τους στον κεντρικό ήρωα, ο σχολιασμός της σκηνοθεσίας και της ποιητικής των δύο κειμένων, της χριστιανικής πίστης κ.α. Θα μπορούσε επίσης να εξεταστεί το απόσπασμα από το μυθιστόρημα του Μυριβήλη «Παναγιά η Γοργόνα», που ανθολογείται στο σχολικό βιβλίο και να αναζητηθούν ομοιότητες: το γυμνό κάλλος της γυναίκας, που λούεται στο φεγγαρόφωτο υπό την εποπτεία της Παναγιάς της Γοργόνας, η ερωτική έλξη και το σμίξιμο των σωμάτων που ωστόσο δε γεννά άσεμνους λογισμούς και δεν οδηγεί σε σαρκική μείξη, η αντίληψη της εμπειρίας του κεντρικού ήρωα ως κρημνοβασίας παρά ως ερωτικής περιπέτειας, το θέμα του ανεκπλήρωτου έρωτα κ.α.

Αγαπητοί συνάδελφοι, πιστεύω πως, αν, αφήνοντας το «Όνειρο στο κύμα», ο μαθητής θεωρεί τον Παπαδιαμάντη συγγραφέα και του δικού μας ανήσυχου σύγχρονου κόσμου, ο διδάσκων έχει καταφέρει κάτι παραπάνω από τη διεκπεραίωση της διδακτέας-εξεταστέας ύλης.